

КУЛЬТУРА В ПСИХОАНАЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ КАРЕН ГОРНІ

Стаття присвячена аналізу поглядів американської психоаналітикині Карен Горні на зв'язок між культурою та психічним життям людини. Визначаються основні методологічні засади К. Горні: відмова від причинно-дієвого зв'язку між дитинством і ментальними процесами в дорослому житті, відмова від примату біологічних і фізіологічних чинників у психічному житті та від спроб побудувати загальнолюдську психологію. Саме в цих методологічних змінах полягає головна відмінність між поглядами К. Горні та ортодоксальним фрейдизмом, що й зумовило розрив між ними. З'ясовано, що головною дослідницькою настановою К. Горні є визнання впливу культури на психічне життя людини. Культуру К. Горні розуміє як набір цінностей у суспільстві, що формують суперечливі вимоги до індивіда. Вони й стають основним джерелом неврозу – витискання та пригнічення індивідом своїх прагнень або можливостей. Центральною проблемою сучасного для себе суспільства Горні визначає конкуренцію, що передбачає агресивне досягнення успіху. Конкуренція, з погляду К. Горні, суперечить прагненню здобути прихильність, через що й формується "невротична особистість нашого часу".

Ключові слова: культура, невроз, конкуренція, психоаналіз, тривога.

Постановка проблеми. Ця публікація є коментарем до перекладу статті відомої американської психоаналітикині Карен Горні (Horney) "Культура та невроз" 1936 року, що представлений у цьому числі "Українських культурологічних студій". К. Горні зараховують до представників неофрейдизму; а втім наразі в українському дискурсі про неї згадують рідше за, наприклад, Еріха Фромма (Fromm) чи Герберта Маркузе (Marcuse). У побіжно знайомого з історією психоаналізу читача може скластися враження, ніби панівним шляхом розвитку ідей Зигмунда Фрейда (Freud) в середині ХХ століття (особливо на теренах США) стали варіації на тему фрейдомарксизму, чиїм яскравим проявом є Франкфуртська школа. Натомість Карен Горні, якби нам довелось символічно розмістити її між "філософами підозри"¹, знаходилася б ближче до Ф. Ніцше (Nietzsche), аніж до К. Маркса (Marx).

Аналіз досліджень і публікацій. Можна виокремити два основні підходи до наукової спадщини Карен Горні. Представники першого розглядають її праці в контексті психоаналізу. До цього підходу належать Гарольд Келман (Kelman) та один з головних сучасних дослідників Карен Горні – американський психоаналітик і літературознавець Бернард Періс (Paris). Представники ж другого підходу досліджують ідеї Горні в контексті феміністичних студій – як, наприклад, Норін Дж. Керр (Kerr) [Kerr 1987], що проаналізувала концепції Горні як спробу відповіді на маскуліно-центричний психоаналіз З. Фрейда.

Мета статті – проаналізувати ідеї Карен Горні в контексті їхнього зв'язку з ортодоксальним фрейдизмом та показати, чому дослідження впливу культури стали провідною темою другого періоду творчості К. Горні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бернард Періс виокремлює три етапи творчості К. Горні. Його поділ спирається на тематичне наповнення робіт Горні, а відтак є доречнішим за другий підхід, за якого дослідницький шлях Горні поділяють на дві частини, що їх водорозділом виступає еміграція авторки з Німеччини до США у 1932 році.

Протягом першого етапу (1920-ті – ранні 1930-ті) Карен Горні досліджувала міжособистісні стосунки за допомогою класичних фрейдистських категорій. Результатом цих досліджень стала низка есе, що увійшли до збірки "Психологія жінки". Ця книга вийшла у 1967 році, вже після смерті Горні, та спричинила інтерес до її праць з боку представників та представниць фемінізму. Другий етап (середина 1930-х – середина 1940-х) знаменний двома роботами, що присвячені "спробі замінити біологічну орієнтацію Фрейда, акцентуючи на культурі та міжособистісних стосунках" [Paris 1996: 135]. Ідеться про "Невротичну особистість нашого часу" та "Нові шляхи в психоаналізі". Третій етап, період "зрілої" теорії Горні (1945–1952), також складається з двох основних робіт: "Наші внутрішні конфлікти" і "Невроз та розвиток особистості".

"Культура та невроз" стоїть на початку другого етапу пошуків психоаналітикині та є ідейним вступом до першої великої праці дослідниці – "Невротичної особистості нашого часу" (1937), у якій Горні докладніше розкриває механізм утворення та розвитку неврозів в умовах конкурентної західної культури. Але перш ніж вдатися до розгляду ідей Горні про зв'язок між культурою та ментальним життям індивіда, варто прояснити її методологічні засновки.

Методологічні орієнтири К. Горні докладно описані у вступі до "Невротичної особистості нашого часу". Наскрізною настановою є рішення слідувати за Фрейдом радше в революційності його міркувань, аніж в беззаперечному прийнятті його висновків, адже такий шлях "небезпечний стагнацією" [Horney 1937: 9]. З цього рішення випливають такі орієнтири.

По-перше, відмова від простого причинно-дієвого стосунку між переживаннями дитинства та пізнішими конфліктами дорослого віку, оскільки цей зв'язок є "значно заплутанішим, аніж припускають деякі психоаналітики" [Horney 1937: 7].

По-друге, відмова від виняткового значення "біологічних та фізіологічних умов, які Фрейд вважає корінням неврозів" [Horney 1937: 8]. Це важливий крок для Горні, адже її шлях до психоаналізу розпочався з вивчення медицини у Фрайбурзькому та Берлінському університетах.

По-третє, відмова від розбудови єдиної для всього людства психології через зневіру в тому, що можна відшукати "у людській природі універсальні схильності". Унаслідок – необхідність "погодитися з тим, що деякі соціологи повторюють знову і знову: немає жодної нормальної психології, спільної для всього людства" [Horney 1937: 19].

Тут виникає потреба врахувати культуру, щоби заповнити нею новоявлені прогалини в психоаналізі. Культура важлива для усіх трьох згаданих аспектів.

¹ Мова йде про концепцію з книжки Поля Рікера (Ricoeur) "Конфлікт інтерпретацій".

По-перше, культура має пояснити, як дитячі та дорослі переживання формують особистість та є підставою для майбутніх конфліктів, адже "почуття та ставлення навдивовижу сильно зумовлені умовами, за яких ми живемо – як культурними, так і індивідуальними" [Horney 1937: 19]. По-друге, культура підважує та водночас доповнює значення фізіологічних умов, а не лише є "наслідком сублімації біологічно даних сексуальних та агресивних потягів" [Горні 2022]. По-третє, різноманіття культур та їхніх вимог до індивідів означає, що будь-який психоаналіз є дослідженням "тут і зараз", а неврози слід лікувати "з огляду на те, які базові конфлікти лежать в їхній основі" [Horney 1937: 35].

Що таке є культура в психоаналітичній концепції Карен Горні? Насамперед цінності, принципи, що визначають норми поведінки в суспільстві та формують вимоги до індивіда.

У "Культурі та неврози", як і в "Невротичній особистості нашого часу", Горні вживає вираз "у нашій культурі". А втім, виникає питання: про яку саме "нашу" культуру говорить Горні? У найвужчому розумінні – про американську культуру свого часу. На це також вказує вибір прикладів, якими користується Горні. Наприклад, вона згадує історичну добу першопроходців, коли пише про виникнення цінностей "нашої культури". Чи є підстави говорити про те, що йдеться про "західну" культуру в ширшому розумінні? Згідно з цим фрагментом з "Наших внутрішніх конфліктів", найімовірніше ні: "Мої думки підтвердилися, коли я дісталася Сполучених Штатів у 1932. Тоді я побачила, що настанови та неврози людей в цій країні багато в чому розбіжні з тими, які я зустріла в європейських країнах, і що лише цивілізаційна відмінність здатна пояснити це" [Horney 1945: 12].

Отже, під "нашою культурою" Горні все ж розуміє саме американську. Визначальним культурним чинником у формуванні неврозу вона вважає конкуренцію. В чому вона полягає? Конкуренція є формою поведінки в суспільстві, яка передбачає змагання з метою здобуття успіху. Горні наголошує, що проблема ставлення до конкуренції існує для всіх членів суспільства, однак саме для невротиків вона стає джерелом ментальних негараздів. Основними наслідками конкуренції є: 1) постійне порівняння з іншими; 2) абсолютизація бажання досягти успіху; 3) значна ворожість до інших.

Попри це, конкуренція сама собою не призводить до неврозу. Каталізатором невротичного процесу є те, що прагнення до успіху суперечить бажанню прихильності з боку інших. Невротик бажає досягти успіху за всякий кошт – і водночас зберегти любов інших. Крім бажання прихильності, амбітності суперечить настанова бути стриманим та покірним: "одночасно нас вчать розглядати скромність, невимогливість і безкорисливе ставлення як соціальні чи релігійні чесноти" [Горні 1936].

Дані тези Карен Горні цікаво порівняти з міркуваннями Макса Вебера (Weber) про зв'язок між протестантською етикою та духом капіталізму. Головний висновок Вебера полягає в тому, що економічний успіх Північної Європи та США зумовлений капіталізмом, який підживлювала протестантська етика. Остання полягає у прагненні здобувати багатство в якості реалізації свого (релігійного) поклонання – досягнення успіху задля успіху. Вебер пише, що капіталістичному підприємцю із протестантською етикою "чужі показна розкіш і марнотратство" [Вебер 1994: 64]. Ось як Вебер пише про "ідеальний тип" такого підприємця: "Досить часто ми можемо знайти у характері таких людей прояви певної стриманості і скромності" [Вебер 1994: 64].

Цю схожість між висновками Горні та Вебера можна пояснити подібними методологічними засадами. Макс Вебер також виходив із того, що неможливо побудувати єдине бачення людської поведінки, що не залежало б від культурних особливостей. У своїй "соціології розуміння" він намагався зрозуміти, які насправді мотиви керували політичною та господарською діяльністю людей. За такого підходу виявилось, що саме етика, сформована культурою та релігією, визначає підґрунтя цінностей та поведінки акторів у суспільстві.

Описані Горні суперечливі культурні чинники в сучасній їй культурі можна визначити як розлад класичної протестантської етики, що становила підґрунтя культурного ландшафту Нової Англії та Сполучених Штатів в цілому. У цій етиці вдавалося поєднувати прагнення до успіху з настановами стриманості завдяки протестантському аскетизму; крім цього, свою роль відіграла доктрина визначеності наперед, про яку почасти згадує сама Горні: "За термінами релігії, успіх зумовлений милістю Господа" [Горні 1936].

Водночас коли відповідальність за успіх цілком покладається на індивіда, це сприяє витисканню амбіцій та ворожості до інших, яку ці амбіції породжують. Оскільки ж "лише мізерна кількість людей справді може досягти успіху" [Горні 1936], це спричиняється до почуття меншовартості та посилення тривоги. Уникнути її індивід може у чотири способи, які Горні докладно описує в "Невротичній особистості нашого часу". Так, тривогу можна "раціоналізувати; заперечити; приспати; уникати думок, почуттів, імпульсів та ситуацій, що можуть її викликати" [Horney 1937: 48].

Якщо ж уникнути тривоги не вдається, індивід доводиться обирати між двома основними засобами: здобуттям прихильності та здобуттям успіху (у вигляді влади, престижу абощо). Але оскільки невротик розглядає всі соціальні феномени крізь призму конкуренції, то як пошук прихильності, так і пошук успіху спричиняється до більшого невдоволення та тривоги. Цей замкнений процес Карен Горні називає "хибним колом" і вважає, що він складає основу "невротичної структури характеру", на відміну від різноманіття симптомів, що взагалі можуть бути відсутніми.

На початку статті я зазначив, що ідеї Горні почасти близькі ідеям Фрідріха Ніцше. Незважаючи на низку збігів, прямий зв'язок між ніцшеанством і психоаналізом зазвичай заперечується. Попри свідчення Ернеста Джонса (Jones) про схвальні відгуки Фройда про Ніцше, наприклад, він, імовірно, не був знайомий з його працями [Charman, Charman-Santana 1995: 252]. Дві течії поєднує увага до несвідомих процесів, наприклад: "Ніцше знову випереджає Фройда, коли пояснює естетичні здібності людини сублімованими несвідомими потягами" [Charman, Charman-Santana 1995: 252].

Карен Горні зближує з Ніцше зацікавленість походженням і роллю етичних засад. Чимало ідей та фрагментів з "Генеалогії моралі" або "Ранкової зорі" перегукуються з тим, про що пише Горні у "Культурі та неврози" та "Невротичній особистості нашого часу". Візьміть до прикладу цей уривок із "Генеалогії моралі": "Повстання рабів у царині моралі починається з того, що саме озлоблення стає творчим і породжує вартості: озлобленість істот, які не здатні на справжню реакцію – реакцію вчинку – і які ховаються неушкоджені за уявною помстою" [Ніцше 2002: 205]. Цей опис "ресентименту" дивовижно нагадує невротичне "хибне коло" та формування неврозу внаслідок відмови від конкуренції та стримування своїх потягів, про які пише Карен Горні.

У квітневому випуску American Sociological Review за 1936 рік слідом за "Культурою та неврозом" йде дискусійна стаття німецького психоаналітика Вальтера Бека (Beck), що кілька років провів у США. Він порушує питання про те, якою мірою запропонована Горні оптика насправду є лише "зміщенням акцентів" у психоаналізі, як стверджує сама авторка. Бек погоджується з наданим описом динаміки та симптоматики неврозу, однак стверджує, що підхід до-

слідниці є радше "корінним відхиленням від психоаналітичної концепції" [Beck 1936: 230]. Провідний аргумент Бека полягає в тому, що природа неврозу в психоаналізі полягає в суперечності між Воно та Я; натомість Горні йдеться про суперечність між особливими "рисами характеру". Та й взагалі, "ідеї Горні набагато легше зрозуміти як ідеї в душі Адлера, а не Фрейда" [Beck 1936: 231].

На подібні коментарі Горні відповіла у передмові до своєї першої великої праці – "Невротична особистість нашого часу". Те, чи належить її концепція до психоаналізу, залежить від того, що вважати в тому сутнісним: "винятково суму теорій, що їх пропонує Фрейд" – або ж "міркування про значення несвідомих процесів та шляхи їхнього вираження" [Horney 1937: 9]. За окресленою Горні лінією, власне, і пройшла межа в американському психоаналізі середини ХХ століття. Так, через розбіжності з прихильниками більш вірного слідування фрейдівській думці Карен Горні залишила Нью-Йоркську психоаналітичну спілку в 1941 році, але вже незабаром заснувала Асоціацію просування психоаналізу (Association for the Advancement of Psychoanalysis), до якої також ввійшли Еріх Фромм, Клара Томпсон (Thompson) та Гарі Стек Салліван (Sullivan).

Висновок. Попри критику ортодоксальних фрейдистів, Горні наголошувала на тому, що її відступ від класичного психоаналізу "можливий, втім, винятково на основі приголошених відкриттів Фрейда" [Horney 1937: 20]. У такий спосіб Карен Горні пропонує розвиток в межах традиції заглиблення до несвідомих процесів, але без догматичної прив'язки до поглядів Зигмунда Фрейда.

Насамкінець – коментар до перекладацької стратегії. Особливістю тодішнього стилю Горні є його простота. Головна причина цього – невпевненість у власній англійській. "Вона написана такою простою – та поганою! – мовою, що зацікавлені та освічені дилетанти зможуть її прочитати, і – я цілком певна – вони зроблять це, адже вона присвячена їхнім проблемам", – так пише Горні своїй редакторці В. Нортон про "Невротичну особистість нашого часу" [Hitchcock 2002: 65]. Ця самооцінка справедлива й щодо "Культури та неврозу". Більшість термінів, які використовує Горні, – психоаналітичні, тому їх переклад здійснювався з огляду на традиції перекладання фрейдівської термінології з німецької. Це має сенс і тому, що наукова кар'єра дослідниці почалася в Німеччині, а її перші есе – німецькомовні.

Переклад деякої термінології натомість зумовлений тим значенням, яке мають ті чи інші поняття в концепції Горні. Наприклад, я вирішив перекласти "self-checking" не як "самоперевірка", а як "самоконтроль", адже Горні йдеться про контрольованість, стримування (inhibition) невротиком своїх амбіцій. Крім цього, такий переклад можливий тому, що одне зі значень слова "check" – "стримувати". Аналогічно я вирішував інші труднощі протягом перекладання.

Висловлюю сподівання, що мій переклад "Культури та неврозу" – так само, як і ця стаття, що підійшла до свого кінця, – сприятиме майбутнім обговоренням і дослідженням психоаналітичної спадщини Карен Горні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вебер, М. (1994). *Протестантська етика і дух капіталізму*. Пер. з нім. О. Погорілого. Київ, Основи, 261.
Горні, К. (2022). Культура та невроз. Пер. з англ. Д. Ратушного. *Українські культурологічні студії*, 2 (11).
Ніцше, Ф. (2002). *По той бік добра і зла. Генеалогія моралі*. Пер. з нім. А. Онишко. Львів, Літопис, 320.
Beck, W. (1936). Culture and Neurosis: Discussion. *American Sociological Review*, 1 (2), 230–235.
Chapman, A., Chapman-Santana, M. (1995). The Influence of Nietzsche on Freud's Ideas. *British Journal of Psychiatry*, 166, 251–253.
Hitchcock, S. (2004). *Karen Horney: pioneer of feminine psychology*. Chelsea House Publishers, 118.
Horney, K. (1937). *The Neurotic Personality of Our Time*. W. W. Norton & Co, 301.
Horney, K. (1945). *Our Inner Conflict*. W. W. Norton & Co., 256.
Kelman, H. (1971). *Helping People: Karen Horney's Psychoanalytic Approach*. Science House, 636.
Kerr, N. (1987). Wounded Womanhood. An Analysis of Karen Horney's Theory of Feminine Psychology. *Perspectives of psychiatric care*, 24 (3–4), 132–140.
O'Connell, A. (1980). Karen Horney: Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 50, 81–93.
Paris, B. (1996). Introduction to Karen Horney. *The American Journal of Psychoanalysis*, 56 (2), 135–140.

REFERENCES

- Weber, M. (1994). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Kyiv, Osnovy (in Ukrainian).
Horney, K. (2022). Culture and Neurosis. *Ukrain's'ki kul'turologichni studii*, 2 (11) (in Ukrainian).
Nietzsche, F. (2002). *Beyond Good and Evil. On the Genealogy of Morality*. L'viv, Litopys (in Ukrainian).
Beck, W. (1936). Culture and Neurosis: Discussion. *American Sociological Review*, 1 (2), 230–235.
Chapman, A., Chapman-Santana, M. (1995). The Influence of Nietzsche on Freud's Ideas. *British Journal of Psychiatry*, 166, 251–253.
Hitchcock, S. (2004). *Karen Horney: pioneer of feminine psychology*. Chelsea House Publishers.
Horney, K. (1937). *The Neurotic Personality of Our Time*. W. W. Norton & Co.
Horney, K. (1945). *Our Inner Conflict*. W. W. Norton & Co.
Kelman, H. (1971). *Helping People: Karen Horney's Psychoanalytic Approach*. Science House.
Kerr, N. (1987). Wounded Womanhood. An Analysis of Karen Horney's Theory of Feminine Psychology. *Perspectives of psychiatric care*, 24 (3–4), 132–140.
O'Connell, A. (1980). Karen Horney: Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 50, 81–93.
Paris, B. (1996). Introduction to Karen Horney. *The American Journal of Psychoanalysis*, 56 (2), 135–140.

Надійшла до редколегії 17.11.22

Denys Ratushnyi, Student of the Department of Political Science, Master's Degree
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033, Ukraine

CULTURE IN THE PSYCHOANALYTIC CONCEPTION OF KAREN HORNEY

The purpose of the publication is to analyze views of American psychoanalytic Karen Horney on the relationship between culture and mental life. The main methodological principles of K. Horney are defined: rejection of causal relationship between childhood and mental processes in adult age; rejection of primacy of biological and physiological factors in mental life; rejection of attempts to create universal psychology of humankind. These changes in methodology are the main distinction between Horney's concepts and orthodox Freudianism that also had caused conflict between them. It is found that the main research guideline of K. Horney is the recognition of the influence of culture on the mental life of a person. Culture is understood by K. Horney as a set of values in society that form the demands for an individual. Contradictory demands become the main source of neurosis – repression out anxiety and suppression drives. K. Horney defines the central problem of modern society as competition, which implies aggressive achievement of success. Competition, according to K. Horney, contradicts the desire to gain affection, which is why the "neurotic personality of our time" is formed. Also analyzed are the discussions around whether Karen Horney's theory can be considered psychoanalytic. Despite the criticism of orthodox Freudians, Horney emphasized that her departure from classical psychoanalysis is possible only on the basis of Freud's discoveries. At the same time, whether her concept belongs to psychoanalysis depends on what to consider essential in it: following the dogmas formulated by Freud, or the study of unconscious processes of the human psyche. Since Horney herself adheres to the second thesis, from her point of view she remains a psychoanalyst, as evidenced by her founding of the Association for the Advancement of Psychoanalysis

Keywords: culture, neurosis, competition, psychoanalysis, anxiety.